

KALUĐERSKI LAZ

„Žena iz susjedne kuće, koja je to posmatrala sakrivena iza prozora, čula je jauke sa karoserije kamiona. Jedan od njih šestoro još je bio živ. Njegove muke prekratio je pucanj iz vojničke puške”

Stanovnik Kaluđerskog Laza, Sadik Lajći, izjavio je da su u zoru 20. aprila vojnici u kamion beranskih registarskih tablica utovarili civile na koje su pucali dva dana ranije.¹

¹ Tamara Kaliterna, Suverenitet ne amnestira, Suočavanje – Pravda u tranziciji br. 7, Časopis Tužilaštva za ratne zločine u Srbiji, februar 2007;

Uvod

U periodu NATO bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije (mart – jun 1999. godine), došlo je do naglog porasta broja izbeglica koje su sa teritorije Kosova ulazile u Crnu Goru preko opština Plav i Rožaje. Iako je od početka sukoba na Kosovu bio kontinuiran prelaz izbeglica koje su na teritoriji Crne Gore tražile spas od borbi i sigurno utočište, dolazilo je do incidenata sa Vojskom Jugoslavije, pri čemu su stradali civili u nasumičnoj paljbi na kolone u kretanju. Važno je napomenuti da su navedene opštine i pogranično područje Crne Gore bili pod zonom odgovornosti Druge armije Vojske Jugoslavije, odnosno njenog Podgoričkog korpusa.²

Niz incidenata na više mesta u opštini Rožaje dogodilo se u tokom aprila i maja 1999. godine, kada su pripadnici Vojske Jugoslavije ubili najmanje 22 civila, etnička Albanca. Iako su ubistva počinjena na više lokacija, cijeli slučaj je nazvan po selu Kaluđerski laz, gde je 18. aprila iste godine ubijeno šest osoba. Komandant Prvog bataljona Treće lake pešadijske brigade Podgoričkog korpusa Druge armije VJ, Petar Strugar sa još 7 lica, pripadnika Treće čete Prvog bataljona, oslobođen je odgovornosti nakon prvostepene presude u suđenju za zločin u Kaluđerskom laz u pred Višim sudom u Bijelom Polju.³

Slika br. 1: Putokaz ka Kaluđerskom laz u Rožajama

² Daliborka Uljarević, Proces suočavanja s ratnom prošlošću u Crnoj Gori – Slučaj „Kaluđerski Laz“ (Centar za građansko obrazovanje: Podgorica, 2019), 6.

³ Bojan Ivanišević, Tea Gorjanc Prelević, Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015) (NVO Akcija za ljudska prava: Podgorica, 2016), 35-37.

Ubistva u Kaluđerskom laz

Postupajući po krivičnoj prijavi Crnogorskog komiteta pravika za zaštitu ljudskih prava (CKP) iz juna 2005, poslije godinu i po dana, Viši državni tužilac iz Bijelog Polja podnio je istražnom sudiji Višeg suda u Bijelom Polju zahtjev za sprovođenje istrage protiv 12 lica zbog krivičnog djela ratni zločin protiv civilnog stanovništva u selu Kaluđerski laz i okolnim mjestima.

Prema podacima organizacije Akcija za ljudska prava, uviđaj u Kaluđerskom Lazu vršili su vojni organi koji su po sopstvenom priznanju izašli na lice mjesta sa danom zakašnjenja, dok pripadnicima Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore pristup nije bio dozvoljen, po svjedočenju tadašnjeg načelnika odeljenja bezbjednosti Šemsa Dedeića. Zahit Camić, predsjednik Osnovnog suda u Rožajama, sa kolegama Milosavom Zekićem i Rafetom Suljevićem, obavio je uviđaj u deset slučajeva ubistava u području rožajske opštine na granici prema Kosovu. Njegov prvi pristup mjestu zločina vojska je dozvolila tek tri dana nakon zločina u Kaluđerskom laz, kada su pokraj puta prema Gornjem Bukelju naišli na leš ubijenog Selima Keljmendija iz Čuške kod Peći. Advokat oštećenih tvrdi da je šest leševa ubijenih civila u Kaluđerskom Laz, sutra dan odnijeto u Andrijevicu (Crna Gora) radi obdukcije, a da su nakon toga vojnim vozilom odnijeti u mjesto Novo Selo kod Peći gdje su bez odjeće sahranjeni u grupnu grobnicu. Nakon prestanka rata na Kosovu i dolaska UNMIK-a, leševi su ekshumirani. Bivši vojni tužilac, Miroslav Samardžić, neposredno nakon incidenta u Kaluđerskom laz u odustao je od krivičnog gonjenja pripadnika Vojske Jugoslavije osumnjičenih da su počinili zločin protiv civila i predmet arhivirao. Do danas nije sprovedena istraga niti krivično gonjenje tadašnjeg vojnog tužioca, niti lica koja su navodno prikrivali i premještali tijela žrtava.⁴

Slika br. 2: Polaganje cvijeća u Kaluđerskom laz u organizaciji YIHR Crna Gora

⁴ Akcija za ljudska prava, Izveštaj za suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori, Podgorica, maj 2013. godine;

Situacija na Kosovu prije rata

Kosovo stiče status autonomne pokrajine u okviru SFRJ 1974. godine i tako zajedno sa AP Vojvodinom postaje konstitutivni dio jugoslovenske federacije. Kao takva, dobija svog predstavnika u kolektivnom predsjedništvu (koje počinje raditi nakon smrti Josipa Broza Tita), kao i nezavisnu policiju, sudstvo, obrazovni sistem, centralnu banku, ali i sopstvena politička predstavnička tijela i svoju komunističku partiju. Ubrzo nakon Titove smrti, rastu zahtjevi za podizanjem statusa Kosova na status republike unutar federacije koja bi mu, između ostalog, omogućila i ustavno zagarantovanu mogućnost secesije koja je bila rezervisana samo za republike.⁵ Ova politička poruka bila je samo jedan u nizu zahtjeva koji su izrečeni tokom studentskih protesta i nemira nastalih zbog potrebe za boljim životnim uslovima, većom slobodom izražavanja i oslobađanjem političkih zatvorenika. Nemiri su potiskivani primjenom sile, hapšenjima i sudskim presudama. Istovremeno, ali i prethodnih godina, nealbansko stanovništvo je izražavalo nezadovoljstvo sopstvenim položajem na Kosovu u odnosu na većinsku albansku zajednicu govoreći o situacijama zlostavljanja od strane ekstremnih elemenata iz albanske zajednice koje pokrajinske vlasti nikada nisu procesuirale.⁶

Na ruku multietničkoj tenziji na Kosovu je išao i nacrt Memoranduma Srpske akademije nauka i umjetnosti iz 1986. godine koji je govorio o „fizičkom, političkom, pravnom i kulturnom genocidu nad srpskim stanovništvom na Kosovu i Metohiji“. Podršku srpskim zahtjevima na Kosovu daje i sam Milošević, tada predsjednik Saveza komunista Srbije, aprila 1987. tokom odlaska u Kosovo Polje na razgovor sa srpskom kosovskom zajednicom. Milošević će se u narednom periodu koristiti nacionalističkom retorikom s ciljem unapređenja sopstvene političke karijere. Uporedo sa Miloševićevim mitinzima, po Srbiji su se vodili i protesti kosovskih Albanaca na koje je odgovarano nasilnim suzbijanjem od strane snaga bezbjednosti i hapšenjima. Na saveznom nivou se donose izmjene Ustava kojim će se omogućiti usvajanje izmjena na Ustav SR Srbije u pogledu statusa autonomnih pokrajina, istovremeno praćeno partijskim smjenama na Kosovu. Uvodi se vanredno stanje uz vojno prisustvo 1989. godine nakon štrajka u rudniku „Trepča“ sa zahtjevima za vraćanje na položaje razriješenih kosovskih političara. Dolazi do ukidanja ovlašćenja autonomnih pokrajina novim ustavnim izmjenama iz marta 1989. godine praćenih nemirima na Kosovu, gdje je došlo i do otvaranja paljbe iz vatrenog oružja, zbog čega je nastradalo 24 lica. Koristeći se nacionalističkim narativom, Milošević postaje predsjednik SR Srbije u maju 1989. godine.⁷

Izmjenama Ustava SR Srbije usvojenih u junu 1990. godine su raspuštene skupštine autonomnih pokrajina, dok je zadržano predstavljanje u predsjedništvu SFRJ i srpskoj skupštini. Iste godine se zatvaraju svi javno finansirani kosovski mediji, a naredne godine izlazi novi obrazovni program za Kosovo, gdje je nastavni plan i program poistovjećen sa onim u ostatku Srbije.

⁵ Kosovo – kako viđeno, tako rečeno, OEBS Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava, 1999, prevod na srpski: Fond za humanitarno pravo, Beograd, str. 3-4.

⁶ Human Rights Watch: Under Orders. War Crimes in Kosovo, Human Rights Watch, 1999, prevod na srpski: Human Rights Watch: Po naređenju, Samizdat B92, Beograd, 2003, str. 47-48.

⁷ Ibid, 48-54.

Pored nemira nakon ustavnih amandmana iz 1989. godine, je došlo i do nemira u Prištini početkom 1990. godine nakon najave Miloševića o masovnom naseljavanju Srba na Kosovo, zatim do protesta protiv raspuštanja pokrajinske skupštine nakon novih amandmana iz juna 1990. godine i jedan generalni štrajk iste godine nakon masovnih otpuštanja etničkih Albanaca iz javne službe.⁸

Poslanici raspuštene kosovske skupštine su u julu 1990. godine proglasili nezavisnost Kosova. Do kraja godine su ustanovili paralelne institucije, a naredne godine je održan referendum o nezavisnosti koji je proglašen ilegalnim od strane saveznih i republičkih vlasti. Krajem 1990. godine je u potpunosti ukinuta autonomnost Kosova i Vojvodine novim izmjenama Ustava Srbije. U ovim godinama je došlo do velikog prisustva srpske policije na Kosovu, masovnih otpuštanja Albanaca i derogacije obrazovnog sistema na albanskom jeziku i posebnog nastavnog plana i programa. Zbog svih ovih mjera je došlo i do velike emigracije kosovskih Albanaca sa Kosova, ali je uz podršku države došlo i do priliva etnički srpskog stanovništva, usljed čega je oko 16.000 etničkih Srba, izbjeglica sa ratom zahvaćenog područja u drugim jugoslovenskim republikama, naseljeno na Kosovu bez pristanka. Vlasti su naglašavale da su ovim mjerama nastojale da zaštite ugrožene manjine na Kosovu, a istovremeno da uguše separatistički pokret kosovskih Albanaca i njihovu težnju za ujedinjenjem sa Albanijom.⁹

Kosovo ustanovljava paralelni državni sistem, a novac dobija od sistema skupljana poreza od domaćeg stanovništva, ali i donacijama od sve veće dijasfore. Sistem obrazovanja se sprovodi na privatnim posjedima, potpuno ilegalno, uz konstantne intervencije srpskih vlasti u sprečavanju ovih aktivnosti. Albanci su pružali nenasilan otpor, odbijajući bilo kakve ideje o oružanom sukobu, čime su dobili podršku zapadnih vlada u svom djelovanju. Do promjena dolazi 1995. godine nakon završetka rata u Bosni, kada se Kosovo nije i dalje nalazilo na međunarodnom dnevnom redu, čime je uzdržano povjerenje u zapadne vlade i njihovu podršku zajednici kosovskih Albanaca. Naredne godine se pojavljuje Oslobođilačka vojska Kosova (OVK) koja u februaru izvodi svoj prvi koordinisani napad granatiranjem srpskih izbjegličkih kampova po kosovskim gradovima. Nastavljeni su napadi na policiju i civile, a srpske vlasti su odgovarale nasumičnim maltretiranjima, hapšenjima i upadima na privatne posjede. Dok su se vodile sporadične borbe OVK i srpskih policijskih snaga, organizuju se mirovne demonstracije na kojima se insistira na sprovođenju sporazuma o obrazovanju između Miloševića i Rugove iz 1996. godine, koji je predvidio ponovno obrazovanje na albanskom jeziku, a koji nikada nije sproveden. Zapadne vlade su osuđivale nasilno djelovanje i masovno kršenje ljudskih prava od strane srpske policije, ali je istovremeno i osuđivala djelovanje OVK, nazivajući je terorističkom organizacijom.¹⁰

⁸ Kosovo: kako viđeno tako rečeno, str. 4-5.

⁹ Human Rights Watch, Po naređenju, str. 54-68.

¹⁰ Ibid, str. 56-60.

Rat na Kosovu i NATO bombardovanje

Oružani sukobi na Kosovu počinju u februaru 1998. godine, a tokom cijelog sukoba je cilj oružanih snaga SRJ i policije SR Srbije otkloniti podršku pobunjeničkoj OVK sistematskim napadima na civilno stanovništvo, uglavnom na teritorijama pod kontrolom pobunjenika.¹¹ Ciljevi OVK sa druge strane su bili pružanje otpora srpskim oružanim snagama i otcjepljenje Kosova od SRJ.¹²

Srbija šalje dodatne i bolje naoružane snage na Kosovo u januaru 1998. godine i odgovara na napade OVK razaranjima i masovnim kršenjem ljudskih prava. Zbog cjelokupne spirale nasilja koje se dešavalo na teritoriji Kosova, Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija donio je Rezoluciju 1160 u martu 1998. godine, kojom je uvedena zabrana uvoza oružja Jugoslaviji. Nasilje se nastavilo uz slanje dodatnog vojnog pojačanja u maju 1998. godine od strane srpskih vlasti. Usljed artiljerijskih napada i masovnog pljačkanja i paljenja imovine, između aprila i septembra 1998. godine Kosovo je napustilo između 200.000 i 300.000 lica. Rezolucijom 1199 Savjeta bezbjednosti UN aktivirano je Poglavlje VII Povelje UN od 23. septembra 1998. godine, kojom je pozvano na primirje uz međunarodno prisustvo na Kosovu i povlačenje snaga bezbjednosti koje je vršilo ubistva civilnog stanovništva. Iako je srpska vlada obavijestila da su zaustavljena vojna dejstva, nije bilo dokaza o povlačenju snaga bezbjednosti, niti da su zaustavljeni masakri nad civilnim stanovništvom. Ipak dolazi do sprovođenja sporazuma Milošević – Holbruk, kojim je dogovoreno da se omogući povratak izbjeglicama i da se snage bezbjednosti svedu na nivo od prije 1999. godine. Takođe je bilo dozvoljeno da se razmjesti 2000 posmatrača Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju, odnosno njena Kosovska verifikaciona misija (KVM), koja dolazi na teren u novembru 1998. godine.¹³

Iako se činilo da se sukob stišao, nastavljeni su napadi na civile, a obje strane su iskoristile primirje da se pripreme za novi talas sukoba. Masakr u selu Račak u januaru 1999. godine je bila prekretnica u politici zapadnih vlada prema SR Jugoslaviji. Prema tvrdnjama šefa KVM, Vilijama Vokera, srpske snage bezbjednosti su izvršile masakr nad 45 osoba (među njima i djece) u selu Račak, dok su srpske vlasti negirale ovu tvrdnju, rekavši da su stradale osobe zapravo gerilci OVK. NATO prijeti vojnom akcijom ukoliko se ne obnovi prekid vatre.¹⁴

Nakon odbijanja srpske strane da potpiše sporazum postignut u Rambujeu (koji je podrazumijevao razoružanje OVK u roku od tri mjeseca, povlačenje jugoslovenskih i srpskih bezbjednosnih snaga osim dijela pograničnih i policijskih snaga, raspoređivanje oko 30.000 NATO vojnika s ciljem garancije sprovođenja sporazuma kao i obnovu kosovskih institucija koje su postojale prije 1989. godine), dolazi do evakuacije osoblja KVM 20. marta i početka NATO vazдушnih udara 24. marta 1999. godine. Vazdušni napadi su suspendovani 10. juna nakon

¹¹ Kosovska hronologija, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd, 2018, str. 11.

¹² Kosovo: kako viđeno, tako rečeno, str. 6.

¹³ Ibid., str. 6-7.

¹⁴ Ibid., str. 7.

što su pristigli dokazi o sprovođenju Rezolucije 1244 od strane srpskih vlasti, što je značilo povlačenje srpskih i jugoslovenskih snaga sa teritorije Kosova, povratak izbjeglica, razoružanje OVK i demilitarizacija Kosova, dolazak oko 50.000 vojnika NATO i Rusije i oko 3.000 civilnog osoblja UN, svi zajedno dio međunarodne mirovne misije KFOR (Kosovo Force), civilnog administratora imenovanog od strane Generalnog sekretara UN i prelaznu administraciju bez dužine mandata sve do donošenja konačnog rješenja.¹⁵

Izbjeglička kriza

Neposredno nakon početka NATO bombardovanja i eskalacije sukoba na Kosovu, stotine hiljada ljudi je bilo primorano da napusti svoje kuće. UNHCR navodi da je kosovska izbjeglička kriza, u odnosu na velike krize sa kojima se ovo UN tijelo susretalo u prošlosti, specifična po tome što su se velike izbjegličke kolone formirale za veoma kratko vrijeme. U roku od tri mjeseca, okvirno 860.000 ljudi je ili bilo u pokretu ili već napustilo teritoriju Kosova. Najveći broj izbjeglica su primile Albanija i BJR Makedonija, a u Crnu Goru je ušlo oko 69.900 lica. Od ovog broja je veći dio nastavio svoj put ka Albaniji, dok je drugi dio ostao u Crnoj Gori, gdje su podržani od strane lokalnog stanovništva, domaćeg i međunarodnog civilnog društva na terenu i vlasti.¹⁶

Slika br. 3: Posjeta mladih iz regiona Kaluđerskom laz u organizaciji YIHR Crna Gora

¹⁵ Ibid, str. 8.

¹⁶ Astri Suhrke at al., The Kosovo refugee crisis: An independent evaluation of UNHCR's emergency preparedness and response, (UN High Commissioner for Refugees: Geneva, 200), <https://www.unhcr.org/3ba0bbeb4.pdf>.

Navodi iz optužnice Vrhovnog državnog tužilaštva

Inicijalna optužnica protiv Petra Stupara i još osam lica navodi da je Strugar kao komandant Prvog bataljona Treće motorizovane brigade Podgoričkog korpusa Druge armije Vojske Jugoslavije naredio Momčilu Barjaktaroviću, Petru Labudoviću, Aci Kneževiću, Branislavu Radniću, Bori Novakoviću, Miri Bojoviću i Radomiru Đuraškoviću da nakon zauzimanja položaja u selu Kaluđerski laz, 18. aprila 1999. godine, pucaju na izbjegličku kolonu, pri čemu je smrtno nastradalo 11 lica. Ubistva su se dogodila i u okolnim mjestima, pri čemu je u jednom slučaju ubijeno dvoje lica, u drugom jedno lice, i u trećem još dvoje lica, svi istog datuma. U optužnici se takođe navodi da je po jedno lice lišeno života 18, 20. i 21. maja 1999. godine od strane ove grupe, kao i troje lica 21. maja 1999, čime se optuženi terete za ubistvo ukupno 22 osobe. Svi okrivljeni odbacili su optužnicu tvrdeći da jesu pucali, ali na pripadnike Oslobođilačke vojske Kosova, koji su pratili kolonu izbjeglica i koji su prvi otvorili paljbu.¹⁷

Pravni proces

Za ovaj slučaj je vođeno jedno suđenje pred Višim sudom u Bijelom Polju u predmetu protiv Petra Strugara i još sedam lica. Slučaj se pokreće krivičnom prijavom Crnogorskog komiteta pravnika za zaštitu ljudskih prava (CKP) u junu 2005. godine, na osnovu koje će krajem 2006. godine Viši državni tužilac u Bijelom Polju da podnese zahtjev za sprovođenje istrage Višem sudu u Bijelom Polju, ali protiv 12 lica za ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Pored toga što su i zahtjev i istraga pokrenuti godinu i po dana nakon podnošenja krivične prijave, advokat oštećenih Velija Murić je naveo i da sudskim procesom nisu bila obuhvaćena sva lica za koje se sumnja da su počinili ovaj ratni zločin, niti su obuhvaćene sve žrtve ovog zločina.¹⁸

Vrhovno državno tužilaštvo podiže optužnicu 1. avgusta 2008. godine protiv Petra Strugara, Momčila Barjaktarovića, Petra Labudovića, Aca Kneževića, Branislava Radnića, Bora Novakovića, Mira Bojovića i Radomira Đuraškovića zbog krivičnog djela ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Petar Strugar je u optužnici naveden kao komandant Prvog bataljona Treće pješadijske brigade Podgoričkog korpusa Druge armije Vojske Jugoslavije, a ostali optuženi su bili raspoređeni u ovom bataljonu u različitim jedinicama. Samo je Petar Strugar bio aktivni oficir Vojske Jugoslavije. Optužnicom nisu obuhvaćena lica koja bi mogla da budu dovedena u vezu preko komandne odgovornosti. To su bili Milorad Obradović, koji se nalazio na čelu Druge armije, Savo Obradović, koji se nalazio na čelu Podgoričkog korpusa, Velimir Jovanović, koji je bio načelnik Štaba Podgoričkog korpusa i Slavoljub Stojanović, komandant Treće pješadijske brigade, u čijem sastavu se nalazio bataljon kod komandom Petra Strugara.

Suđenje počinje 19. marta 2009. godine, a pritvor Barjaktaroviću, Labudoviću, Novakoviću, Bojoviću i Đuraškoviću se ukida jer su tri i po godine proveli u pritvoru bez donošenja prvostepene presude. Petar Strugar, koji je od samog početka sudskog procesa bio nedostupan Višem

¹⁷ Optužnica sa prijedlogom za određivanje pritvora, Kts. Br. 6/08 od 30. jula 2008. godine, u predmetu protiv Petra Strugara i dr.

¹⁸ Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori, 35-36.

sudu u Bijelom Polju, izručen je Crnog Gori od strane Srbije 2012. godine, ali je iste godine pušten uz kauciju. Suđenje se privodi kraju prvostepenom presudom Višeg suda u Bijelom Polju od 6. decembra 2013. godine kada su svi optuženi oslobođeni krivice iz optužnice. Nakon žalbi Vrhovnog državnog tužilaštva i advokata oštećenih, Apelacioni sud Crne Gore presuđuje 8. decembra 2014. godine da su žalbe neosnovane, da ne postoje valjani dokazi kojima se optuženima tereti izvršenje ovog krivičnog djela, te tako potvrđuje presudu Višeg suda u Bijelom Polju.¹⁹

Stradanja žrtava

Žrtve zločina koje su bile predmet optužnice i sudskog postupka protiv Petra Strugara i još sedam lica, navedeni su samo u inicijalima.

S.K. je praktično otet iz kolone izbjeglica iz ruku svoje supruge i troje djece. Odveden je 200 - 300m dalje u šumu i sa četiri ispaljena projektila lišen je života bez ijednog razloga, odnosno, bez svake sumnje samo zbog toga što je bio Albanac. L.K, dijete, ubijen je takođe u mjestu K. gdje je ranjena i djevojčica Š.Z. A.Đ. je ubijen u kući Z.D. gdje su se nalazili pripadnici vojske, kojom prilikom je B.A. uspio da izvuče živu glavu. Šta je u ovom slučaju trebalo dokazivati, osim čuti priču A. i pročitati zapisnik o uviđaju koji je sačinio predsjednik r. suda Zahit Camić. Ubistva nebranjanih civila se tako ređaju, ali na drugim lokacijama, što takođe potvrđuju sudski zapisnici o uviđajima, iskazi svjedoka i podaci o nesumnjivim ubijanjima nevinih ljudi.

Dijete S.Lj. i njegov stric R.Lj. ubijeni su na planini Hajla kada su se u društvu sa T.H. kretali od R. prema R. U rafalnoj paljbi koju su pripadnici vojske bezrazložno otvorili na njih troje, usmrćen je i konj na kome je bila T.H, koja je takođe tom prilikom smrtno stradala. M.P. ubijen je dok se nalazio u koloni civila u mjestu K, a A.A. u mjestu G. gdje se starao o više grla krupne stoke. Ubijen je iz bliskog odstojanja, a tijelo mu je izmasakrirano oštrim predmetima.

F.M, dijete, ubijen je u mjestu G., tijelo mu je izmasakrirano, a glava odrubljena od trupa. Njegova majka ni danas ne priznaje da joj je sin mrtav, a ta njena emocija i kod činjenice da joj je dijete stvarno ubijeno, uzeta je kao osnov da tužilac ne uvrsti F. u spisak žrtava zločina. Braća R.M., A. i H. ubijeni su praktično na očigled članova svojih porodica, što je slučaj i sa M.R., o čemu je sud posjedovao brojne dokaze, kao i u slučaju ubistva A.H. M.B. je usmrćen metkom u čelo, a noge su mu bile vezane konopcem. Ubijen je od pripadnika tadašnje vojske koja je isključivo kontrolisala područje na kome je nađeno njegovo tijelo. U tom slučaju više od dvadesetak dana nije bilo dozvoljen pristup policiji i građanima mjestu zločina. S.R. je kao civilno lice zarobljen zajedno sa A.B., što je takođe potvrđeno nepobitnim dokazima. Nakon sedam dana držanja vezanog za stablo, podlegao je zlostavljanju, a njegovo tijelo je odnešeno tako da ga porodica ni danas nema. A.B. je izbjegao smrt pod skoro nevjerovatnim okolnostima i on svjedoči o tome zločinu. Tužilac smrt S.R. ne ubraja u žrtve zločina, a što je to tako, već je potvrđeno, kazali bi, nevoljnom optužbom. Jedino zbirno svedočanstvo o pojedinačnim pričama žrtava ovog zločina, sabrane su u knjizi Ali Dacija "Krvave staze" iz 2009. godine.

¹⁹ Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori, 36-37.

Imena žrtava zločina u Kaluđerskom laz u navedena su na sajtu „Mapa žrtava ratova u bivšoj Jugoslaviji (1991-2001)“ koju su izradili Fond za humanitarno pravo, *Documenta* – Centar za suočavanje s prošlošću i Fond za humanitarno pravo Kosovo i druge organizacije civilnog društva.²⁰

Sjećanje na žrtve

Oko ovog zločina i dalje ima dosta nejasnoća jer su se prije, tokom i nakon postupka pojavile različite informacije o samom broju žrtava, vremenu ubistava ali i nezakonitom upravljanju sa dokazima. Ostaje činjenica da još niko nije odgovarao za ubistvo minimum 15 lica, među kojima je bilo i djece, žena i starijih lica, a koji su ubijeni dok su pokušavali da pronađu utočište u Crnoj Gori. Tokom NATO bombardovanja SR Jugoslavije, 1999. godine, sa prostora tada Autonomne pokrajine Kosova i Metohije na teritoriju Republike Crne Gore ušlo je oko 100.000 izbjeglica. Većina njih ušli su u Crnu Goru preko opština Rožaje i Plav. Prema navodima lokalnih zvaničnika, dnevno je u Crnu Goru, preko planinskih masiva koje odvajaju Crnu Goru i Kosovo, ulazilo i do 8.000 lica. U jednom trenutku, proljeća 1999. godine svaki šesti stanovnik Crne Gore bio je izbjeglica. Do danas nema zvaničnog obilježja za civilne žrtve niza zločina koji su se dogodili u opštini Rožaje tokom 1999. godine. Iako ne postoji zvanična komemoracija ovog zločina, kao ni spomenik, godinama unazad aktivistkinje Centra za žensko i mirovno obrazovanje Anima posjećuju ovo mjesto kao i druga mjesta stradanja u Crnoj Gori kako bi odali poštovanje žrtvama zločina.

Na godišnjicu ovog zločina 2021. godine Inicijativa mladih za ljudska prava u Crnoj Gori podsjetila je da nedjelotvorna istraga nije obezbijedila adekvatne materijalne dokaze o upotrebi vatrenog oružja na terenu na kome su civili ubijeni, što ukazuje na ozbiljne propuste i slabosti pravosudnog sistema. Shodno tome, Inicijativa mladih za ljudska prava pozvala je pravosudne organe da se ponovo otvori istraga u ovom slučaju, da se uredi propisna memorijalizacija, kao i da se žrtvama dodijeli status civilnih žrtava rata.

Bibliografija

- ◆ Akcija za ljudska prava, *Izveštaj za suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori*, Podgorica, maj 2013.
- ◆ Kaliterna, Tamara. Suverenitet ne amnestira, *Suočavanje – Pravda u tranziciji* br. 7, *Časopis Tužilaštva za ratne zločine u Srbiji*, februar 2007.
- ◆ Uljarević, Daliborka, *Proces suočavanja s ratnom prošlošću u Crnoj Gori – Slučaj „Kaluđerski Laz“*. Podgorica: Centar za građansko obrazovanje, 2019.
- ◆ Bojan Ivanišević, Gorjanc Prelević Tea, *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori* (2009-2015). Podgorica: NVO Akcija za ljudska prava, 2016.

²⁰ Mapa žrtava ratova u bivšoj Jugoslaviji (1991-2001): <http://zrtveratovasfrj.info/site/home/hr-HR>;

- ◆ *Kosovo – kako viđeno, tako rečeno.* (2009). Beograd: OEBS Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava. Prevod na srpski: Fond za humanitarno pravo, Beograd.
- ◆ *Human Rights Watch: Under Orders. War Crimes in Kosovo* (1999). Human Rights Watch. Prevod na srpski: *Human Rights Watch: Po naređenju.* (2003). Samizdat B92, Beograd.
- ◆ *Kosovska hronologija* (2018). Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd.
- ◆ Astri Suhrke et al., *The Kosovo refugee crisis: An independent evaluation of UNHCR's emergency preparedness and response*, Geneva: UN High Commissioner for Refugees, 2000.
- ◆ Optužnica sa prijedlogom za određivanje pritvora, Kts. Br. 6/08 od 30. jula 2008. godine, u predmetu protiv Petra Stupara i drugih;
- ◆ Koalicija za REKOM, Mapa žrtava ratova u bivšoj Jugoslaviji (1991-2001): <http://zrtver-atovasfrj.info/site/home/hr-HR>;